

OLIIY TA'LIM MUASSASALARIDA TALABA SHAXSIGA YO'NALTIRILGAN VA KOMPETENSIYAGA ASOSLANGAN YONDASHUVLARNI TAKOMILLASHTIRISH METODIKASINING MAVJUD HOLATI

Xidirbayev Sherali Yeraliyevich

*Guliston davlat universiteti, Filologiya fakulteti,
"Fakultetlararo chet tillar" Kafedrasida o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Maqolada oliy ta'limda talaba shaxsiga va kompetensiyaviy ta'lim bilan bog'liq masalalar ko'rib chiqiladi. Bunda ta'limning kompetensiyaga asoslangan yondashuvning xususiyatlari yoritiladi.*

Kalit so'zlar: *shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, ta'lim tizimi, ta'lim standarti, ta'lim kompetensiyalari.*

Аннотация: *В статье рассматриваются вопросы, связанные с личностью студента и компетентностным образованием в высшей школе. Выделены особенности компетентностного подхода к образованию.*

Ключевые слова: *личностно-ориентированное образование, образовательная система, образовательный стандарт, образовательные компетенции.*

Abstract: *The article examines issues related to student personality and competency-based education in higher education. The features of the competency-based approach to education are highlighted.*

Key words: *person-oriented education, educational system, educational standard, educational competencies.*

O'zbekistonda zamonaviy oliy ta'limi tizimi islohot bosqichidadir: uzluksiz yagona kasbiy ta'lim tizimni yaratish, mahalliy va xalqaro ta'lim xizmatlari bozori integratsiyasi va oliy ta'lim muassasasi(OTM)ning innovatsion salohiyatini rivojlantirish hisoblanib, bular birgalikda ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan. OTM faoliyatining yakuniy natijasi, mobil kasbiy-komponentli, mintaqa, mamlakat va xorijdagi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarda qanday harakat qilishni biladigan malakali mutaxassisni tayyorlashdir. Oliy ta'lim davlat ta'lim standarti(DTS)ni amalga oshirish, an'anaviy oliy ta'limdan komponentli ta'lim va tarbiyaning modeliga o'tishga qaratilgan, shuningdek kasbiy ta'lim sifatini o'zgarishlarni o'z ichiga oladi. Bu masalalar ta'lim tizimining barcha tarkibiy qismlari orqali ko'rib chiqiladi: standartlar va dasturlar; ta'lim sifatini nazorat qilish tizimlari; ilmiy va pedagogik kadrlarning malakasi, ta'lim xizmatlari sifati, ta'lim sharoitlari, talabalarning o'z-o'zini rivojlantirishi va ta'lim natijalaridir.

OTMda kompetensiyaga asoslangan yondashuv, talabani modellashtirish muammolarini dolzarblashtiradi. Bu muammolar: ta'limning izchilligi va uzluksizligi, ta'limning muayyan yo'nalishlari bo'yicha talabalarni o'qitishining turli bosqichlarida,

umummadaniy va kasbiy kompetentsiyalar darajalarini shakllantirish va baholashdir[1].

Kompetensiyaga asoslangan yondashuvga o'tish jarayoni mutaxassislar, professor-o'qituvchilar, ish beruvchilar va talabalar uchun OTM darajasida hal qilinishi kerak bo'lgan ko'plab savollarni yuzaga keltiradi. Ular OTM bitiruvchisini modellashtirish va vakolatlarni shakllantirish uchun pasport va asosiy ta'lim yo'nalishi bo'yicha dasturlarini ishlab chiqishda hal qilinishi kerak.

Masalan bu savollar: - qanday kompetensiyalarni shakllantirish;

- OTM bitiruvchisining kompetensiya modelini yaratish, uning tuzilishi va tarkibi, pasport va kompetensiyani shakllantirish dasturi;

- ta'lim texnologiyalari(usullari, metodlar) har-bir kompetensiyani shakllantirishda foydalanish mumkinligi;

- talabalarning ta'lim natijalarini qanday shakllantirish masalasi;

- kompetensiyani shakllantirish darajalarini aniqlashda, qanday baholash usullaridan foydalanish;

- umumta'lim maktabi va OTM o'rtasidagi uzviylikni ta'minlash;

- kadrlar tayyorlash yo'nalishi bo'yicha kompetensiyalarni ;

Zamonaviy oliy ta'limning asosiy maqsadi: malakali, mehnat bozorida raqobatbardosh, o'z kasbini yaxshi biladigan, kasbiy o'sishga tayyor, ijtimoiy moslashuvchan va professional harakatchan, yetarli darajadagi malakali mutaxassisni tayyorlashdir.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim – ta'lim jarayonining asosiy obyekti o'quvchi (talaba, tarbiyalanuvchi) bo'lib, uning shaxsi, qadr-qimmatini yuqori o'ringa qo'yadigan, asosiy e'tiborni intellektual salohiyatini oshirish, dunyoqarashini boyitish, ma'naviy- axloqiy tafakkurini rivojlantirishga qaratdigan pedagogik faoliyat turi.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'limning muammoli ta'lim, modul ta'limi dasturiy ta'lim, rivojlantiruvchi ta'lim, o'yin texnologiyalari, interfaol ta'lim, hamkorlik ta'limi, tabaqalashtirilgan ta'lim, individual ta'lim, masaofaviy ta'lim, mustaqil ta'lim va innovatsiya ta'lim kabi turlari mavjud.

Avtoritar texnologiyada, pedagog yagona sub'ekt sifatda namoyon bo'ladi, o'quvchilar esa faqatgina «ob'ekt» vazifasini bajaradi xolos. Bunda o'quvchining tashabbusi va mustaqilligi yo'qoladi, o'qitish majburiy tarzda amalga oshiriladi. An'anaviy o'qitish asosan bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishga qaratilgan bo'lib, shaxsning rivojlanishini ko'zda tutmaydi.

An'anaviy o'qitish quyidagi xususiyatlarga ega: zo'ravonlik pedagogikasi, o'qitishning tushuntiruv-ko'rgazmali usuli, ommaviy o'qitish.

An'anaviy o'qitishda avtoritarlik quyidagi shaklda namoyon bo'ladi: o'quvchi bu hali to'la shakllanmagan shaxs, u faqat bajarishi zarur, pedagog esa - bu sardor hakam, yagona tashabbuskor shaxs.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'limda esa o'quvchi shaxsi pedagogik jarayon markaziga qo'yiladi, uning rivojlanishiga va tabiiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga qulay shart-sharoitlar yaratiladi. Kadrlar tayyorlash milliy dasturida O'zbekiston Respublikasidagi ta'lim tizimining milliy modeliga alohida e'tibor qaratilgan.

Bu model 5 tarkibiy qismdan iborat: shaxs, davlat va jamiyat, uzluksiz ta'lim, fan, ishlab chiqarish. Bu erda ta'lim milliy modelining asosiy tarkibiy qismi - «shaxs» birinchi o'rinda turadi. Boshqacha aytganda, butun ta'lim tizimi, shu jumladan, o'qitish shaxsga yo'naltirilgan bo'lishi lozim.

Shaxsga yangicha qarash quyidagilardan iborat bo'ladi:

- pedagogik jarayonda shaxs ob'ekt emas, sub'ekt hisoblanadi;
- har bir o'quvchi qobiliyat egasi, ko'pchiligi esa iste'dod egasi hisoblanadi;
- yuqori etik qadriyatlar (saxiylik, muhabbat, mehnatsevarlik, vijdon va boshqalar) shaxsning ustivor xislatlari hisoblanadi.

Munosabatlarni demokratlashtirish quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- o'quvchi va pedagog huquqlarini tenglashtirish,
- o'quvchining erkin tanlab olish huquqi;
- xatoga yo'l qo'yish huquqi;
- o'z nuqtai nazariga ega bo'lish huquqi
- pedagog va o'quvchilar munosabati zayli;
- taqiqlamaslik;
- boshqarish emas, birgalikda boshqarish; majburlash emas, ishontirish; buyurish emas, tashkil etish; chegaralash emas, erkin tanlab olishga imkon berish.

Zamonaviy oliy ta'limga o'tish, mavjud davlat standartlari va an'anaviy ta'limdan, kompetentsiyali ta'limga o'tishga asoslangan asosiy ta'lim dasturlari, OTMlar uchun bir qator muammolarni keltirib chiqaradi.

Oliy ta'lim muammolarining dolzarbligi, e'tiborga olinishi kerak bo'lgan bir qator holatlar bilan bog'liq[2]:

- yuqori tuzilmalarni qayta qurishda umumjahon an'analari va chuqur tizimli o'zgarishlarni o'z ichiga olgan shakllanishlar, ta'limga, mazmunga va baholashga ta'sir qiladi;

- potentsial ish beruvchilarning raqobatbardosh professional mutaxassisga ehtiyojlari;

- ta'limni mintaqaviylashtirish, ya'ni mintaqa hisobga olingan holda ta'limning mazmunan xususiyatlari, yo'naltirilganligi va mintaqaning mutaxassislarga bo'lgan ehtiyojlari;

- ta'limda uzviylik va ko'p darajalilik hisobga olingan holda, ta'limning uzluksizligi.

Yuqoridagi muammolar to'g'ridan-to'g'ri OTM bitiruvchilarining vakolatlarini modellashtirish va ularning shakllanish yo'llarini belgilash bilan bog'liqdir. Buning uchun professor-o'qituvchilar uchun kompetensiyaga asoslangan yondashuvning

mohiyatini tushunish muhimdir. Boloniya ta'lim jarayonida kompetensiyaga asoslangan yondashuv quyidagilarni anglatadi[2,4]:

- kompetensiyalar akademik, kasbiy yo'nalishlar va undan yuqori darajali ta'lim uchun yagona kelishilgan til sifatida talqin etiladi;

- kompetensiyalar tili ta'lim natijalarini ifodalash uchun eng tushunarli va mos til hisoblanadi; - standartlar va o'quv dasturlarini ta'lim natijalariga bog'lanishi, kasbiy malakalarni butun Yevropa makonida taqqoslanadigan va shaffof qiladi[3]. Kompetensiyaga asoslangan yondashuvning dolzarbligi shu bilan bog'liqki, bu yondashuv shaxsga yo'naltirilgan va erkin insonparvarlik yo'naltirilgan tanlovni amalga oshirishga tayyor ta'lim sohasidagi ijtimoiy strategiya sifatida belgilanadi. Ta'lim mazmuni yangilanishini, o'zgaruvchan ijtimoiy-iqtisodiy realikka javoban, ta'limning maqsadlari

- vektorlariga ustuvor yo'nalish sifatida, o'rganish va o'z taqdirini o'zi belgilash, o'zini-o'zi anglash, ijtimoiylashish va individuallikni rivojlantirishdir. A.A. Shexonin tomonidan taqdim etilgan model, kompetensiyayo'naltirilgan ta'limga o'tish davrida OTMda ta'lim tizimidagi dolzarblikning o'zgarishi haqida bir qator tasavvur beradi.

OTM bitiruvchisining kompetensiyalarini modellashtirishda, professor-o'qituvchilar malakaga asoslangan mutaxassis tayyorlash modelining, komponentli mutaxassislar tayyorlash modelidan farqini tushunish muhimdir.

Kompetensiyaga asoslangan yondashuv ta'lim natijasiga e'tiborni qaratib, ta'lim natija sifatida, o'zlashtirilgan ma'lumotlar yig'indisi emas, balki insonning turli xil vaziyatlarda harakat qilish qobiliyatidir.

DTS boyicha bilimga ega bo'lish natijasi, bitiruvchining egallagan kompetensiyalari bilan belgilanadi. Ya'ni, uning bilimlari, ko'nikmalari va shaxsiy fazilatlarini mutaxassisning faoliyati masalalariga mos ravishda qo'llash qobiliyati bilan belgilanadi. Ushbu DTS bo'yicha bilimlarni o'zlashtirish natijasida, bitiruvchi kerakli kompetensiyalar to'plamiga ega bo'lishi kereak[3].

V.S.Senashenko, V.F. Tenishcheva, E.M.Xarlanova ta'kidlaganidek, mutaxassislar tayyorlashga qo'yiladigan talablar tizimini bilimlar tilidan kompetensiyalar tiliga o'tkazish tajribasi ko'rsatdiki, ushbu bosqichda kompetensiyaga asoslangan yondashuv, bilim-malakaviy yondashuv bilan bir darajada bo'ladi. Amalda ushbu yondashuvlar asosidagi ta'lim modellari birbirini ihota qiladi.

Chunki ma'lumot berishga asoslangan ta'lim modeli, kompetensiyaga asoslangan yondashuv elementlarini o'z ichiga oladi va aksincha[3].

Malakaviy va komponentlik yondashuvlar xususiyatlarining qiyosiy tahlili quyidagi xulosalar chiqarishga imkon beradi:

- ta'lim paradigmasini samarali ta'lim paradigmasi bilan almashtirish;
- ta'lim va tarbiyaning fanlararo xususiyati;
- zamonaviy sharoitlarda talabning kasbiy va ijtimoiy faolligini oshirish uchun, ularning shaxsini rivojlantirish;

- barcha ta'lim elementlarining o'zgarishi: maqsadlar, mazmun, vositalar, usullar, ta'lim va tarbiya shakllari, ta'lim va tarbiya natijalari.

- talabalar bilimni o'zlashtirishning reproduktiv ta'lim darajasidan kompetensiyalarning shakllanish darajasiga o'tkazish;

- professor-o'qituvchi va talabaning pozitsiyasini o'zgartirish, ta'lim va tarbiyaning talabaga-yo'naltirilgan qayta yo'naltirilganligi;

- ta'lim jarayonini tashkil etishning modulli ta'lim texnologiyalariga o'tish;

- E'tiborni ta'lim natijasiga yonaltirish. Bunda ta'lim natijasi sifatida o'zlashtirilgan ma'lumotlarning yig'indisi emas, balki insonning turli vaziyatlarda harakat qilish qobiliyati qaraladi;

- asosiy e'tiborni professor-o'qituvchi va ta'lim mazmunidan, talaba va ta'limning kutilayotgan natijalariga ko'chirish. Bu ta'lim jarayoni talabaga sezilarli yo'nalganligida namoyon bo'ladi;

- talabalarning ta'lim natijalarini baholash tartibini o'zgartirish;

- ta'lim fazosini kengaytirish va uning ijtimoiy muhit bilan integratsiyasi. Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirib shuni ta'kidlash mumkinki, kompetentsiya yondashuvi, mazmunini qurish yuqoridan pastga, uni o'zlashtirish usullarini pastdan yuqoriga yo'nalishini nazarga tutadi.

Birinchi navbatda bitiruvchining modeli aniq belgilanadi, so'ngra ushbu model uchun malakalar shakllanish va rivojlanish mazmuni tanlanadi.

Demak, o'quv jarayonini tashkil etishda, ijtimoiy-iqtisodiy sharoit va mehnat bozori ehtiyojlarini hisobga olgan holda, oliy ta'limning maqsadlarini ro'yobga chiqarishga, ta'lim-tarbiya tizimini rivojlantirishga imkon beradigan ushbu yondashuvning istiqbolli qo'llanilishini kelajakda ko'rish mumkin.

OTMda bitiruvchining kompetentsiya modelini ishlab chiqish - kompetensiyaga asoslangan yondashuvni amalga oshirishning asosi hisoblanadi.

ADABIYOTLAR:

1. Андреев А. Знания и компетенции. //Высшее образование в России. – 2005. - №2. – С. 3-11

2. Махкамбаев, А., Джурабоев, А. (2022). Использование адаптивной физической культуры при обучении студентов с инвалидностью и особыми физическими потребностями. Проблемы і перспективи розвитку спортивних ігор і єдиноборств у вищих навчальних закладах, 1(2), 133-137.

3. Махкамбаев, А. Х. (2022). Вопросы обучения студентов информационным технологиям в организации учебного процесса. Харьковская государственная академия физической культуры, 3(4), 155- 159.

4. Махкамбаев, А. Х., Акбаров, А., Улугмуродова, Г. Ж. (2021). Педагогическая оценка значения двигательной активности студенческой молодежи. Современное состояние и перспективы развития, 2(3), 117-118.
5. Kozoqov, R. T., Djurabaev, A. M. (2021). Kredit modul tizimi nima. Ta'limni raqamlashtirish sharoitida pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish, 4(4), 198-206.
6. Djuraboyev, A. M., Bozorova, S. X., Aminova, A. A. (2021). Jamiyatimizda jismonan sog'lom avlod tarbiyasi. Бешта муҳим ташаббус буюк келажак пойдевори, 3(3), 205-209.
7. Ibodov, A. I., Beknazarov, Sh. Q., Djuraboyev, A. M. (2021). Yuridik bilim berish v amalaka oshirish tizimini takomillashtirishning yangi ufqlari. Ta'limni raqamlashtirish sharoitida pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish, 2(3), 195-201.